

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

ISCA

№3 (3) 2024 г.

www.isca.kz

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

Has been published since 2020

No. 3 (5) 2024

Astana 2024

**EDITORIAL TEAM OF THE JOURNAL
MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA**

CHIEF EDITOR

Doctor of historical sciences,
Assistant Professor
Nursultanova L.N.

EDITORS:

- **Qydyráli Darhan** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Muminov A.K.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Samashev Z. S.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Abuseitova M. K.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Sabitov Zh. M.** PhD in Political Science (Kazakhstan)
- **Golden Peter B.** Dr., Professor (USA)
- **Kradin N.N.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
- **Erdélyi István** Doctor of Historical Sciences, Professor (Hungary)
- **Uzelac Aleksandar** PhD in History (Serbia)
- **Mirgaleev I. M.** Candidate of Historical Sciences (Russia)
- **Zaytsev I. V.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
- **Petrov P.N.** Candidate of Historical Sciences (Russia)
- **Nagamine Hiroyuki** PhD in History (Japan)

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000
Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)
E-mail: medieval-history@isca.kz

Medieval History of Central Eurasia
Owner: Astana International University
Periodicity: quarterly
Circulation: 500 copies

CONTENT

Zharas Akhan, XIX YÜZYILDA KAZAK TOPRAKLARINDA DİNİ - SİYASİ DURUM.....	5
А.А.Каратаев, Қ.С. Өскембаев ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІ ТУРАЛЫ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕРГЕ ШОЛУ.....	27
Н.Р.Бисенғалиев, Г.Б.Сулейменова АРХИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ О СИСТЕМЕ ВЫСШИХ И СРЕДНИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА (1945-1985ГГ). УСПЕХИ И ПРОБЛЕМЫ.....	37
Н.А.Умбетов ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ БАРАК ХАНА В УЛУСЕ ДЖУЧИ.....	53
Т.В.Мармонтава, А.Т.Тажибаяев КАЗАХСКАЯ СТЕПЬ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПЛАНАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	69

XIX YÜZYILDA KAZAK TOPRAKLARINDA DİNİ - SİYASİ DURUM

ZHARAS AKHAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi doktora öğrencisi,
Türkiye Cumhuriyeti, Muğla
E-mail: Akanovzharas@mail.ru

Özet. Tarih boyunca milletleri istila etmenin birçok farklı yöntemi olmuştur. Bunların siyasi, ekonomik, askeri yöntemler olmasının yanı sıra kültür ve din de kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 18. yüzyılda Rus hükümeti, Orta Asya'daki Türk halklarının kültür ve dini inançlarını derinlemesine incelemek için Oryantalistler'i kullanmıştır. Bunun sonucunda 18. yüzyılın sonunda belirli kültürel, dini ve siyasi önlemleri uygulamaya başlamıştır. Bunlardan biri çeşitli yönlerde müftülükler açan, halklarının dini ve manevi işlerini kontrol etmeye başlayan Rus hükümetidir.

Makalede 19. yüzyılda Kazak topraklarındaki sömürge politikası manevi ve kültürel koşullarla karakterize edilmektedir. Ana veri kaynakları arşiv verileridir. Özellikle Tataristan'ın ulusal arşivleri, Orenburg devlet arşivleri, Başkurdistan'ın devlet arşivleri ve Astrahan'ın merkezi devlet arşivleri. Ayrıca 19. yüzyılda Rus ve Kazak dergileri ile bizden önce bu konuları bir ölçüde inceleyen Türk, Kazak, Rus ve diğer yabancı tarihçilerin eserleri araştırma konusunun temelini oluşturmuştur. Makalede belirtilen veri kaynaklarına dayanarak tarihsel araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Kazak Tarihi, Çarlık Rusyası Hükümeti, İslam, Dini Siyaset, Okul, Ruslaştırma Politikası.

GİRİŞ

Bağımsızlığın kazanılmasından bu yana, Kazakistan'daki tarih bilimi, Çarlık ve Sovyet güçlerinin çarpık ve ihmal edilmiş gücünün sorunlarına odaklanmıştır. Fakat günümüze gelindiğinde, çeşitli hükümet programları kapsamında yürütülen yoğun araştırmaların bir sonucu olarak, tarih araştırmaları nesnel ve kapsamlı bir tarih değerlendirmesi ile koordine edilmektedir. Tarih bilimi kamu yaşamının siyasi, sosyal ve kültürel alanlarını, ayrıca manevi ve dini alanlarını kapsar. Ancak, Rus hükümeti yönetimi altındaki Kazak halkının manevi ve dini hayatının tam ve kapsamlı bir şekilde incelendiğine dair teorik ve bilimsel bir sonuç çıkarmak için henüz çok erkendir.

Rus hükümeti Kazak halkına yönelik sömürge politikasında manevi ve dini kurumları, siyasi ve askeri araçları kullanmaktadır. Rus hükümeti amacına ulaşmak için dini kullanmak istedi. Rusya, bu politika ile Kazak halkını sömürge yönetimi için eğiterek yanıltmaya çalışmıştır. Rus hükümeti, Kazakları manevi olarak manipüle etmeye çalışmıştır.

70 yıllık ateist toplum boyunca, Sovyet hükümeti dinlere ve kurumlarına çok büyük maddi ve manevi zararlar vermiştir. Sonuç olarak, manevi bir kriz içinde olan Sovyet toplumunun er ya da geç siyasi, sosyo-ekonomik bir gerileme ile karşı karşıya kalacağı açıktı. Bağımsızlık yıllarında Kazakistan'ın ekonomik temelleri atılmış ve yeni bir toplumsal bilinç, ideoloji ve toplumsal değerler sistemi oluşturulmuştur. Dini ve milli değerler yeniden rağbet görmüştür.¹ Bu nedenle ülkemizin tarihinde özel bir yere sahip olan XIX yüzyılda ülkemizin manevi hayatı günümüzde de önemini korumaktadır. Yapılan bu araştırma ile din tarihimizin bilinmeyen yönlerini ortaya konulmaktadır.

Konuyla ilgili araştırma düzeyini analiz etmek için çalışmamız, tarihî eserleri kronolojik olarak üç gruba ayırmıştır: birinci grup, imparatorluk dönemi eserleri yani çarlık görevlilerini, askeri yetkilileri, müftüleri, süreli yayınları ve mevzuatı; ikinci grup, Sovyet döneminde doğan araştırmaları; Son olarak üçüncü grup ise Kazak ve yabancı bilim adamlarının bağımsızlık yıllarında yayımlanmış eserlerini içermektedir.

Şubat Devrimi'nden önce yazılmış literatürler arasında, M.Babadjanov'un 1861 tarihli "Severnaya pçela" №4 sayısında yer alan "Zametki kirgiza o kirgizah" makalesi, eğitimden önce Kazak topraklarında İslami konumun çok zayıf olduğunu, çok az kültür işçisi var olduğunu ve mollaların çoğunlukla Ekim Tatarları tarafından atandığından bahsetmektedir.²

A.Evreinov'un 1851'de "Sovremennik" yayınlanan "Vnutrennya ili Bukeevskaya kirgiz-kaysakskaya orda" makalesi, mollaların hak ve sorumlulukları, "öğretmen molla"nın konumu ve unvanı, çocuklara öğretmenlik yapan mollalar ve evlilik törenlerinin yapılması zorunluluğunun yanı sıra yeni doğan Kazakların olumlu bir isme sahip olmasını sağlamak. Mollaların hayvanlara vergi ödemediğini ve fiziksel cezadan kurtulduğunu söylemektedir.³

Şubat Devrimi'nden sonra bağımsızlıktan önce incelenen eserler arasında Salyk Zimanov'un 1982 tarihli "Rossya i Bukeevskoe hanstva" adlı kitabı, İslam'ın medreselerde öğretilmesini anlatıyor ve 1841'in sonuna kadar Kazak çocukları sadece İslami okullarda eğitim gördüğüne değiniyordu.⁴

T.Tajibaiev, 1973'te yayınlanan "Şkoli Vnutrenney ordi vo vtoroy polovine XIX veka" adlı kitabında yetişkin okullarından, okullaşma sorunlarından bahsederek bu okulların pratik olarak sadece İslam'ın temelleri üzerine hazırlandığını söylemiştir. Yazar eserinde okullarda İslam öğretisini şöyle

¹ Adilova Farida, Kazak kogamının sayasi ömirindegi Orınbor müftiliginin ornı men kısmeti (XYIII g. ayagı –XX g. bası), (Almatı:2010), 3.

² Babacanov Muhammed-Salık, «Zametki kirgiza o kirgizax», Severnaya pçela (1861):4

³ Evreinov A., Bnutrennya ili Bukeevskaya kirgiz-kaysastkaya orda, Sovremennik 71 (1851):10.

⁴ Zimanov Salık, Rossya i Bukeevskoe xanstvo (Almatı 1982), 456.

anlatır: “Öğretmenin derin teorik bilgisi, zengin öğretim tecrübesi ile birlikte dünya görüşü, davranış ve kişilik özelliklerine özel önem verilir. Ancak o zaman Kazakistan'da sadece birkaç öğretmen vardı. Bu nedenle Kazan'daki Öğretmen Okulu'ndan, Orenburg'daki Kazak Okulu'ndan ve Neplyuyev Harbiye Kolordusu'ndan mezun olan Kazak, Tatar ve Rus gençleri Rus-Kazak okullarında öğretmenlik yapmışlardır. Ancak, Kazan Öğretmenler Ruhban Okulu öncelikle bir Ortodoks misyoner okuluydu. Rus okullarındaki öğretmenlerin, dini okullardaki öğretmenlere göre sosyal olarak daha aktif ve motive oldukları doğrudur. Kazaklar arasında Rus-Kazak okullarının açılmasına doğrudan dahil oldular, nüfusun okuryazarlığını ve kültürünü yükselttiler. Bu okullarda geleneksel Kazak kültüründen ziyade Rus kültürünün eserlerindeki en yaygın eksiklikleri incelenmiştir”. Gördüğümüz gibi, okullarda İslam'ın öğretilmesi çok önemli değildi.⁵

Kazak tarihçileri B. Birimzharov ve A. Muhtar'ın bağımsızlık yıllarındaki eserlerinde İslam dini hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır.⁶ Rusya'da mollaların rolü, İslami okul ve medreselerin faaliyetleri, hac ve ustalar konusu hakkında bilgi Rus tarihçileri G. Kosaç "Gorod na stike dvuh kontinentov: Orenburgskoe tatarskoe menşinstvo i gosudarstvo"⁷, ve D. Arapov "Sistema gosudarstvennogo regulirovaniya islama v Rossiyskoy İmperii"⁸ eserlerinde bulunabilir.

Araştırmaya hazırlanırken, kaynakları geniş kapsamlı arşiv belgeleri, basın materyalleri ve bilimsel dolaşımdaki bilgiler olmak üzere iki gruba ayırdık. Birinci grup arşiv fonlarından oluşur, yani Rusya'daki Orenburg Bölge Devlet Arşivi, Astarhan Bölge Devlet Arşivi, Başkurdistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Tarih Arşivi, Tataristan Cumhuriyeti Ulusal Arşivi, Kazakistan Merkez Devlet Arşivi.

Genel olarak, arşiv belgelerinin büyük çoğunluğu resmidir. Birçoğu ayrımcı ve hatta bazen İslam'a ve kurumlarına karşıdır.

Başkurdistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Tarih Arşivi'nde 295 no'lu fonda bulunan veriler, Kazak topraklarında atanan mollalar ve mollaların manevi işlerdeki adımları, halk ve atanan mollalar arasındaki anlaşmazlıkların sonuçları hakkında bilgi vermektedir.

⁵ Tajibaev Tulegen, Şkoli Vnutrenney ordi vo vtoroy polovine 19 veka (Alma-Ata: Kazgosizdat, 1962), 127.

⁶ Rısbekov Tuyakbay, Bökey Orda tarihi (Oral: BKMU baspası, 2001), 200.

⁷ Kosaç G., Gorod na stike dvux kontinentov: Orenburgskoe tatarskoe menşinsvo i gosudarsvo (Moskva: 1998), 60.

⁸ Arapov Dmitriy, Sistema gosudarstvennogo regulirovaniya islama v Rossiyskoy İmperii (Moskva: 2005), 167-168.

Astarhan bölgesel devlet arşivi, okullarda İslam'ın öğretilmesine ilişkin istatistikler sağlar.

Tataristan Milli Arşivlerine göre okulların durumu, Çarlık hükümetinin okullara yönelik politikası. Bu arşiv, bu bilgilerin varlığı, Tatar mollalarının okullarda ve medreselerde ders vermeye davet edilmesi, Tatar topraklarında başlıca İslam din adamlarının varlığı ile karakterizedir.

İkinci veri grubu, kütüphanelerden ve nadir kaynaklar bölümünden, yerel bilgi müzelerinden ve ulusal bilimsel yayınlardan elde edilen materyallerden oluşur. S.Rustemov'un 2004 yılının 4. çeyreğinde "Kazak Tarihi" dergisinde yayınlanan "Orenburg Müftülüğü ve Kazaklar" adlı çalışması, Orenburg Müftülüğü Kazaklarında İslam'ın gelişimini anlatıyor.⁹ G.Muhtarova'nın "Kazakistan'da İslam: Hac" konulu materyal koleksiyonu, Kazakistan'dan hacca giden Kazakları anlatıyor. S.Zimanov'un "XIX yüzyılın ilk yarısının Kazaklarının kamu yapısı ve Bukeyev Hanlığı" adlı eseri, Bukey Horde'un mollaları ve ustaları hakkında çok az bilgi içeriyor.¹⁰ Araştırma çalışmaları daha da geliştirilecek ve teşvik edilecektir. Araştırma sırasında bazı bilgilere ulaşılması planlanmaktadır. Ayrıca bilimsel araştırma için Kazak bozkırlarına giden seyyahların eserlerinde de bu konudaki araştırmalar devam etmektedir.

Araştırmanın temel amacı, Kazakistan'da İslam'ın gelişim tarihini ve okullarda öğretimini, mollalar hakkında bilgileri, Çarlık hükümetinin dini politikasını arşiv belgelerine ve tam olarak incelenmemiş verilere dayanarak analiz etmektir.

Makalede Çarlık Rus hükümetinin sömürge politikasında din ve kültürün kullanılma tarihi, 19. yüzyılda Kazak topraklarındaki dini durum, molla ve hocaların hizmetleri, okul ve medreselerin faaliyetleri incelenmektedir. Makale, daha önce yayınlanmamış birçok belgeye dayanarak Rus hükümetinin Kazak bozkırlarındaki dini politikasını analiz etmektedir.

RUS HÜKÜMETİNİN DİNİ KOLONİZASYON SİSTEMİNİN ÖNKOŞULLARI

19. yüzyılda bilimsel açıdan gelişmiş ülkeler dünyayı sömürgeleştirmenin yeni yollarını düşünmeye başladı. Bu amaç doğrultusunda ülkeler, askeri savaşın yanı sıra sömürgeleştirmek istediği ülkelerin kültürel, dini ve sosyal bilgilerini araştırdı ve kültürel cepheler oluşturdu. 19. yüzyılda dünyanın paylaşımına katılan Rus hükümeti, Orta Asya Türk halklarına karşı askeri, siyasi ve kültürel savaşlar açtı. Maalesef 19. yüzyılda Orta Asya Türk halklarının ortak bir birliği yoktu. Çeşitli nedenlerden dolayı aralarındaki savaşların sonu

⁹ Rustemov S., «Orınbor müftiligi jane kazaktar», Kazak tarihi 82 (2004): 4.

¹⁰ Nurgalieva A., Oçerki po istorii islama v Kazakstane (Almatı: 2005), 450.

gelmedi. Rus hükümeti bundan yararlanarak siyasi ve kültürel olarak bu halkları birbirine karşı kışkırttı.

Kültürel savaşlardan biri de dini ,siyasi sömürgeleştirmenin bir aracı haline getirmektir. Bu amaçla Ruslar Orta Asya'nın Türk halklarından biri olan Kazak Türklerinin topraklarında faaliyetlere başladılar. Din ve eğitim alanında uzman olanlar hocalar, mollalarıydı. Bu nedenle Rus hükümetinin eğitim sektörünü yönetme ve Kazakları etkileme şeklini değiştirilmesi gerekiyordu.Bunun için okullar, medreseler yaptırdılar, kültür ve din merkezlerine saldırmaya başladılar.

19. yüzyılda Kazak Türklerinde eğitim sürecine bakıldığında asıl öğretmenler mollalardı. Kazak mollaları Kazak gençlerine eğitim ve manevi öğretiler üzerine dersler verdi. Bu eğilime bakıldığında mollaların Kazak kültüründeki rolü önemliydi. Mollaların faaliyetleri arasında çocuk eğitiminin yanı sıra dini faaliyetler de vardı. Örneğin Orynbor sınır komisyonu danışmanı I.Bikmaev şöyle yazıyor: “Mollalar, medreselerde ve boylarda Kazak çocuklarına dini eğitim ve yazıyı öğretiyordu”.¹¹ Her Kazak kabilesinin sultanları ve hocaları vardı. Sultanlar idari yönetim işlerini yürütmekteydi. Hocalar manevi çalışmalar yapmaktaydı. Daha sonra Rus hükümeti kabile yönetimini idari yönetime devretti. Çünkü Rus hükümeti Kazak halkının siyasi sistemini yıkmayı, yeni bir sistem kurmayı ve sömürgeleştirme politikasını hızlandırmayı amaçlıyordu.

Mehmet Erkan Kılıçoğlu, Hocaların Kazak bozkırlarındaki manevi ve kültürel etkisini Rusya ve Orta Asya verilerine dayanarak şöyle anlatıyor: «Yukarıda değinildiği üzere Kazaklar için Hoca grupları da önemlidir çünkü bunların Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerine inanılmaktadır ve bu yüzden de toplumda ayrıcalıklı ve saygın bir konumları vardır. Her ne kadar Türkmenler veya diğer Orta Asya yerleşik topluluklarında olduğu gibi siyasi güçleri olmasa da Kazaklar içinde imtiyazlı gruplardır ve yerleşik gruplarda Mollalar oynadığı rolün aynısını oynamışlardır. Hocalar tüm Kazakistan'a yayılmışlardır. Hocaların gördüğü saygıyı yanlış yorumlayan Rus İdari makamları ve hükümet görevlileri 18. yüzyılda Kazak toplumunun tüm grupları ve katmanlarında okuma-yazma bilen hiç kimse olmadığını iddia etmişler ve Hocaların bu sebepten dolayı önemli oldukları ve saygı gördüklerini iddia etmişlerdir. Bu iddiaya göre okuma yazma bildikleri için dini bilgilerin tümü Hocalar tarafından taşınmış ve sözlü olarak yeni kuşaklara aktarılmıştır».¹²

Rus Çarlığı'ndaki Müslümanlar arasında ortaya çıkan reform hareketinin kökleri 18. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı'nın Müslüman

¹¹ Başkurdistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 295 fon, 5 vaka, 722 iş.

¹² Mehmet Erkan Kılıçoğlu, «18.-20. Yüzyıllar Arasında Kazak Bozkırında Dini Uyanış», FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 111-138 (2021):18.

tebaalarının dini yaşayışlarını yeniden düzenleyen uygulamalarına kadar gider. Bununla birlikte II. Ekaterina'nın saltanat döneminden çok önce, 14. yüzyılda, Ruslar bozkır bölgesindeki sınırlarını korumak için Müslümanlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Rus idareciler; Müslüman tercümanları, ajanları, Don Kazakları'nı,¹³ hatta kukla idarecilerin ve hanedanların güvenliklerini temin etmek ve bozkır bölgesindeki sınırlarını genişletmek için kullanmıştır. Rus devletinin Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetini güçlendirebilmek için yine Müslümanlara ihtiyacı olmuştur. Yeni politikalarını desteklemek için Rus yerel idarecilerin 18. yüzyıl boyunca resmi dini kurumlar kurmaya başladığı görülür.¹⁴ Bu kurumlardan ilki 1730 yılında Ufa'da kurulmuştur. Yine bu yaklaşım kapsamında 1742 yılında yeni kurulan Orenburg (eski Or şehri) şehrine Rus makamları tarafından bir Ahun/Hoca atanmıştır. Çarlık İdaresi tarafından atanan bu Hoca'nın adı İbrahim bin Tilak Muhammet'tir. Rus kaynaklarında ise adı İbrahim Tilakov olarak geçmektedir. Şehre atanan bir diğer Ahund ise Kazaklar ve Orta Asya Ceditçileri için oldukça önemli bir isim olan Şehabettin Mercani'dir. (1818-1889) Mercani bu şehrin bilinen ilk Ahun'udur.¹⁵ 18. yüzyılda hazırlanan pek çok resmi dokümanda ve Avrupalı seyyahların gezi notlarında Kazak bozkırında pek çok Tatar mollarının olduğundan ve Kazak Hanlarının hizmetinde kâtip olarak görev yaptıklarından bahsedilmektedir. Her ne kadar bunlardan bazıları casus olarak nitelense de, Kazak Hanları için oldukça önemlidirler çünkü Kazak Hanları onları öğretmen, danışman veya kâtip olarak kullanmıştır.

ORENBURG MÜFTÜSÜ VE DİNİ POLİTİKA

Çarlık Rusyası yönetimi tarafından işgal edilen Orta Asya Türk halklarının dini görüşleri nedeniyle II. Ekaterina döneminde politika değişmeye başlamıştır. Mayıs 1773'te Kraliçe Ekaterina II şunu ilan etti: "Eğer Tanrı dünyadaki tüm dinleri ve dilleri eşit kabul ederse, Majesteleri de kutsal jeste göre aynısını yapacaktır." Kraliçe'nin emri açıklandıktan sonra Orta Asya'daki Türk ülkelerinde Müslümanların camii inşa etme izni alması kolaylaştı. Cami inşa etme kararı artık yerel ahunların yetkisinde olacaktır. Özgürlüklerinden yararlanan yerli Kazaklar kendi paralarıyla cami yaptırdı, okul açtı.¹⁶ Ancak Rus

¹³ Yusuf İslam Yılmaz, "Don Kazakları'nın Osmanlı Topraklarına Göçü ve İgnat Nekrasov'un Vasiyeti", Don Kazakları hakkında bkz., Kadim 37- 52 (2021), 1.

¹⁴ Allen J. Frank, *Islamic Histiography and Bulgar Identity Among the Tatars and Bashkirs of Russia* (Leiden: Brill, 1998), 26-38.

¹⁵ Sazanov A., *Pod Stigom Rossii: Sbornik Arkhivskikh Dokumentov* (Moskova: 1992), 375-380.

hükümetinin bu yönelimi sömürge politikasının bir yöntemi idi. Yani Orta Asya Türk halklarının dini inançlarını kendi siyaseti için kullanmak istiyordu.

18. yüzyılın son çeyreğinde Rus kraliçesi II. Ekaterine, İslam dinini savunuyormuş gibi siyaset yapmaya başladı. Bu amaçla Rus hükümeti, bünyesindeki Müslüman milletler için bir "müftüye" açtı. Bunun birkaç nedeni vardı. Rus hükümeti öncelikle Kazakları Rusya'ya yakınlaştırmak istiyordu. İkinci olarak bu politikayla Kazakların Orta Asya'daki İslam merkezleriyle temasını sınırlandırmak istiyordu. Üçüncüsü, bu politikanın göçebe Kazakların savaşçılığını azaltacağını düşünüyordu. Bu nedenle Rus hükümeti Kazak bozkırlarıyla olan tüm sınır bölgelerinde cami inşa etmeye başladı. Tarihçi S.Rustemov, "Orenburg Müftüsü ve Kazaklar" adlı eserinde Rusya'nın Müftülüğü kurma amacını şöyle anlatıyor: "Rusya'nın Müftülüğü kurmaktaki asıl amacı, Türkiye'nin Rus Müslümanları üzerindeki etkisini sınırlamaktır." Türkiye'nin Müslümanları çeşitli siyasi baskılardan kurtarmaya yönelik sözleri Rus hükümetini iyice düşündürmeye başladı. 4 Aralık 1789'da Ufa'da Orenburg Müftülüğü'nün açılış günü Başmüftü M.Hüseyinov Müslümanları II. Ekaterina'ya sadık olmaya çağırdı. II. Ekaterine, din alanındaki genel ideolojiyi kendi yetkisine aldı ve inandığı kişileri camilere ve okullara göndermeye başladı. Onları kontrol altında tutmaya çalıştı. Bu mollalar tarihte "atanmış mollalar" adı ile bilinmişlerdir.¹⁷

Rus sömürgesi olmaya başlayan Kazak ülkesi için Orenburg Müftüsü'nün konumu ve rolünün çok önemli olduğu bilinmekteydi. Rusya yönetimindeki Kazak halkının dinini ele aldığımızda bunu Orenburg Müftüsü olmadan anlayamayız. Orenburg müftülüğünün kurulması konusunu ilk kez Rus yetkili O.Igelstrom gündeme getirip 1787'de Senato'ya önerdi. Önerisi hem Senato hem de Kraliçe II. Ekaterine tarafından desteklendi. 22 Eylül 1788'de II. Ekaterina, Orenburg Müftüsü'nün kurulmasına ilişkin bir kararname imzaladı. Kararnameye göre, 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başına kadar yarım asırdan fazla bir süre boyunca Kazakların din işleri Orenburg Müftüsü'nün yetkisi altındaydı.¹⁸

Rusya'nın 1867-1868 tarihli "Geçici Nizamnamesi"ne göre Kazakların din işlerinin Orenburg Müftüsü'nden alınmasıyla Kazak toplumu arasında dini huzursuzluklar başlamış ve 20. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. II. Ekaterina'nın fermanına göre 20 Nisan 1789'da Ufa şehrinde müftülük açıldı ve

¹⁶ Adilova Farida, Kazak kogamının sayasi ömirindegi Orınbor müftiliginin ornı men kısmeti (XYIII g. ayagı –XX g. bası), 18.

¹⁷ Rüstemov S., «Orenburg müftiligi jene kazaktar», Kazak Tarihi 4 (2004), 82.

¹⁸ Adilova Farida, Kazak kogamının sayasi ömirindegi Orınbor müftiliginin ornı men kısmeti (XYIII g. ayagı –XX g. bası), 18

açılan bu müftülüğe, İktidar Senatosu'nun kararıyla müftü olarak Tatar olan Mukametjan Hüseyinov atandı. Rus hükümeti müftülüğün normal işleyişini sağladı ve tüm fonları ödedi. Örneğin Başmüftüye yılda 1.500 som, 3 hakime ve 8 müftülük çalışanına yılda 900 som maaş ödemekteydi. Bu müftülükten önce Rusya İmparatorluğu'nda Kırım'da Tavria müftüsü, Kafkasya'da ise Şii ve Sünni iki müftülük kurulmuştu. Yoğun bir şekilde sömürge politikası izlemeyi ve Rus olmayan halkları vaftiz etmeyi amaçlayan önlemleri uygulamayı amaçlayan Rus hükümetinin, imparatorluktaki Müslümanlar için müftülükler kurulmasının nedenleri vardır. Bu nedenler iç ve dış politik koşullardan kaynaklanıyordu. Dış durum, 18. yüzyılın sonlarında Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin savaşa yol açan kötüleşmesine bağlanabilir. Böyle bir durumda II. Ekaterine, Türkiye'nin Rus Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu mümkün olduğu kadar sınırlamak için güvenlik tedbirleri düzenledi. Nitekim 1788 yılında Türkiye'nin Buhara Emirliği Büyükelçisi, Rusya ile yapılan savaşın nedeninin "Müslümanların Rus tahakkümünden korunması" olduğunu açıklamıştı. Buna karşılık, Türk padişahını destekleyen Buhar emiri, aynı kan ve dinden olan Türklere yardım etmek için Kazak aristokrasisine Ruslara karşı savaşmaları yönünde çağrılarda bulunuyordu. Bu bağlamda Müslümanların dini konusunda doğru niyetli olduğunu göstermeye çalışan Rus hükümeti, İslam dini kurulları kurmaya başladı. İslami dini otoritelerin açılmasının etkisi, Müslümanların Rusya'nın sömürge politikalarına karşı muhalefetini zayıflatmak oldu. Bu durum, özellikle Kazak bozkırlarında İslam dininin genel durumuyla ilgilenen Rus yetkililerin merkezi yetkililere verdikleri ifadelerden de anlaşılmaktadır.

1797'den itibaren Ufa'da kurulan İslam dini kuruluna Orenburg Müftüsü adı verildi. Adı yeni bir Orenburg eyaletinin kurulmasından kaynaklanıyordu. Bu ilin merkezi daha sonra Orenburg şehrine taşınmıştır. Orenburg Müftüsü, 1918 yılına, yani Sovyet hükümetinin kurulmasından önceye kadar Orenburg Müftüsü olarak anılıyordu. Orenburg Müftüsü, 18. yüzyıldan kalma 28 ahun, 969 molla, 114 cami ve 1921 medrese çalışanından oluşuyordu. Rus hükümeti Buhara ve Hive devletlerinin din adamlarının Kazaklar arasındaki etkisini zayıflatmaya çalıştı. Orenburg Müftüsü, Ufa, Kazan, Troitsky, Orenburg ve Ombi'de açılan medreselerde Kazak çocuklarını eğitmeye çalıştı.

19. yüzyılın ortalarında Rus hükümeti, Kazakların din işlerini Orenburg müftülüğünün kontrolünden çıkarıp onları askeri idareye tabi kılmaya başladı. Çünkü amaç gelecekte Kazakları vaftiz edip Ortodoksluğa dönüştürmektir. 1872'de Ufa valisi Uşakov, Hristiyan misyonerlerin tavsiyesi üzerine derhal İçişleri Bakanlığı'na Orenburg müftülüğünün kapatılması yönünde bir teklif sundu. Uşakov'un önerisi, İslam'a karşı faaliyetleriyle tanınan Rusya Çarına yakın bir kişi olan K.Pobedonostsev tarafından desteklendi. Ayrıca cami inşa

etmek, molla göndermek ve yerleştirmek de valinin yetkisindeydi.¹⁹ Ancak Rus hükümetinin liderliği, Orenburg müftüsünün tasfiye edilmesinin imparatorlukta tüm Müslümanların sömürge politikasına karşı direnişini güçlendireceğini söyleyerek böyle bir adım atmayı reddetti.²⁰

Kazak topraklarına alınan mollaların çoğu resmi izin olmadan çalışıyordu. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ilk çeyreği arasında Kazak bozkırlarına gelen ruhani işçiler Orenburg sınır komisyonundan izin aldılar. Ancak 1834'ten itibaren genel vali A.Perov'un kararıyla Orenburg dini meclisine aitti. Bu döneme ait belgelerin çoğunda mollalık yapan pek çok molların özel izinlerinin olmadığı görülmektedir.²¹

Çarlık hükümetinin Kazak bozkırındaki İslam dinine ilişkin politikası iki döneme ayrılabilir: Birinci dönem – 19. yüzyılın ortalarına kadar yani medrese ve camilerin açıldığı, özel fonların harcandığı dönem. Dini kitapların basılmasıyla birlikte İslam'ın yayılması yoğunlaştı.²² İkinci dönem, Rus hükümetinin İslam dinini yayma politikasından vazgeçerek, 1862'den sonra yerel halkın Hristiyanlaştırılması ve kademeli olarak kitlesel Ruslaştırma politikasına geçtiği dönemdir. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çarlık hükümeti Kazak bozkırında İslam dinine ilişkin politikasını değiştirmeye başladı.

İslam'ın Asya ve Afrika ülkelerinde gelişme hızı, Rusya İmparatorluğu'nda ciddi bir alarma neden oldu. Cezayir, Fransa, Mısır, Hindistan, Çin ve Türkiye'de Müslüman dini örgütler konusunun sık sık gündeme gelmesi Rus hükümetini endişelendirmeye başladı. Müslüman ve Hristiyan sorunları dünyanın en büyük toplumsal ve siyasal sorunlarından biri haline gelmiştir. Müslüman dünyasındaki siyasi çalkantılar Rusya'ya da sıçradı. Dünyadaki Müslüman hareketlerinin yükselişinden korkan Rus sömürgecileri, İslam'ı yayma politikasından vazgeçtiler. Bu politika, "Kazakların İslam'ın prangalarından kurtarılması ve ulusal kalkınmanın önünün açılması" kisvesi altında yürütülüyordu. Ancak bu amacı gerçekleştirmek kolay olmadı. Bunun birkaç nedeni vardı: Birincisi, İslam dini zaten Kazak topraklarında derin kökler salmıştı ve ikincisi, sadece Kazak aydınları değil, aynı zamanda Rus bilim adamları da Rus hükümetinin bu politikasına karşı çıkıyorlardı. Bu politikanın Kazak halkı açısından zararlı olduğunu vurguladılar ve sömürgeci yetkililerin eylemlerinin halk karşıtı niteliğini ortaya çıkardılar. Ancak Rus hükümeti Orenburg Müftüsü'ne daha fazla özgürlük vermek konusunda isteksiz davrandı

¹⁹ Başkurdistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 295 fon, 4 vaka, 15531 iş.

²⁰ Rüstemov S., «Orenburg müftülüğü jene kazaktar», Kazak Tarihi 4 (2004), 82.

²¹ Arapov D., Sistema gosudarstvennogo regulirovaniya islama v Rossiyskoy İmperii (Moskova: 2005), 167–168.

²² Muhtarova G., Kazakstandağı islam dini: kajılık (XIX-XX) (Almatı:2009), 127.

ve tam tersine nüfuz alanını daraltmaya çalıştı. Kraliyet hükümetinin böyle bir eylemi, Türkistan bölgesinin işgal edilmesinden sonra açıkça görüldü. 1867-1868 siyasi-idari reformlarına göre Kazakların ve Türkistan bölgesindeki diğer Müslüman halkların din işleri herhangi bir dini kuruluşa yetkisine verilmemiş, yerel askeri-idari makamlara devredilmiştir. Böylece Kazakların din işleri Orenburg Müftüsü'nün yetkisine verildi ve 1871'de Rus hükümeti onları Milli Eğitim Bakanlığı'na verdi.²³ 1880'de Rus hükümetinin İçişleri Bakanlığı, Orenburg müftüsünün Orta Asya Müslümanlarının işlerine karışmasını yasakladı.

KAZAK BOZKIRLARINDA AYDINLANMA VE RUS HÜKÜMETİNİN EĞİTİM SİSTEMİ ARACILIĞIYLA DİNİ VE KÜLTÜREL SÖMÜRGELEŞTİRME SİSTEMİNE KARŞI MUHALEFET (18. YÜZYILIN SONU İLE 20. YÜZYILIN BAŞI ARASINDA)

1841 yılı sonuna kadar Kazak çocukları sadece medreselerde eğitim görüyordu. Köylerde ki gençler evlerde eğitim görüyordu.²⁴ Medreselerde eğitim devletin desteğiyle mollalar tarafından yürütülüyordu. Bu okulların müfredatı karmaşık değildi, okuma-yazma Tatarcaydı, ezberlenen bazı metinler Kur'an'dan ve namaz emrindendi. Okullar ebeveynlerin ve toplumun fonlarıyla yaşıyordu. 1868 yılına kadar, yani idari reformdan önce, hanlıkta tek bir Rus-Kazak okulu dışında yalnızca İslami okullar ve medreseler vardı. İslami okullarda öğrencileri Rus ve Rus-Kazak okullarından daha fazla dikkate almamız gerekiyor. Ancak okulun varlığı istikrarsızdı. Pek çok sorun nüfusun maddi durumuna, rahiplerin kişiliğine, coğrafi ve doğal faktörlere bağlıydı. Kraliyet hükümetinin vaftiz politikası nedeniyle İslami okullar ve medreseler azaldı.²⁵ 26 Mart 1870'de yukarıdan onaylanan usul gereği milli okullarda Rus dili öğretiminin başlatılması gerektiği belirtildi. Mollalar bu yöne şüpheyle baktılar. Onları etkilemek için Orenburg müftüsü mollalara okullarında Rus dilinin tanıtılmasını kabul ettiğine dair bir genelge gönderir. Danıştay'ın 20 Kasım 1874 tarihli görüşüyle tüm İslami okul ve medreseler ile evde ve özel eğitim verenler Maarif Nezareti Maarif Dairesi'ne bağlandı.²⁶ Ancak Çarlık Rusyası bölgedeki Müslüman eğitim kurumlarını Türk halklarını birleştiren siyasi bir güç olarak görüyordu. Türkistan genel valisi K.Kaufman, Rus olmayan çocuklar ile Rus

²³ Adilova Farida, Kazak kogamının sayasi ömirindegi Orınbor müftiliginin ornı men kısmeti (XYIII g. ayagı –XX g. bası), 73

²⁴ Zimanov Salık, Rossiya i Bukeevskoe hanstvo (Almatı:1982), 141-192.

²⁵ Muhambetjanov A., «Bökey Ordasındaki bilim беру», Kazak tarihi 5 (2004):45.

²⁶ Rısbekov Tüyakbay, Bokey Orda tarihi (Oral:2001), 54.

çocukların ayrı eğitim görmesinin imparatorluğun gelecekte sömürge politikasına engel olacağını düşünüyordu. Bunun için yaygın eğitimde Müslüman eğitim kurumlarını yok etmek ve onlarla mücadele etmek gerekiyordu.²⁷ Bu doğrultuda Müslüman okulları ve medreseleri sayısı azaltılmaya başlandı. 1868'den sonra okullarda Rusça eğitim güçlendirildi.²⁸ Bu dönemde Rus hükümetinin Kazak topraklarındaki politikalarına karşı pek çok muhalefet ortaya çıktı.²⁹

RUSYA POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE OKULLAR-MEDRESELER. KÜLTÜREL DİRENİŞ

18. yüzyılın sonlarından itibaren Rus hükümetinin Kazakistan'da gerçekleştirdiği idari reformlar dil, din ve eğitim alanlarında değişiklikleri beraberinde getirdi. Rus hükümeti Ruslaştırma politikasını çok dikkatli bir şekilde izledi. Okul, medrese açarak, Kazak çocuklarını buraya çekerek halkın ilgisini çekmeye çalıştı. Kazak bozkırına misyonerler göndererek eğitim sistemini Ruslaştırma politikasını üstlendi ve İslam'ı yerinden etmeyi hedefledi.

Rus hükümeti, Kazak dilindeki Arap alfabesini Rus alfabesiyle değiştirerek, yavaş yavaş Rus-Kazak okullarını başlattı. Böylece Rus hükümeti sömürgeleştirme sürecinde İslam'ın Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk halklarının kültürü üzerindeki etkisini zayıflatmaya çalıştı. N.I.İlminskiy, N.N.Ostroumov, A.Vasiliev, I.Yakovlev ve diğer misyonerler bu hedefe aktif bir şekilde hizmet ettiler. Örneğin N.İlminskiy, misyonerlik faaliyetlerinden mektuplarında açıkça bahsediyor. «İlminskiy'nin getirdiği yeniliğin özü, ana dilde eğitimde idi. Kendisinden önce yerlilerin eğitiminde kullanılan Rusça ve Kilise Slavcasının faydalı olmadığını gören İlminskiy, yerliler üzerinde yaptığı araştırmaların sonucunda ana dilin önemini keşfetti. Esas maksat Hristiyanlık ve Rus değerlerinin verilmesi ise, birinci öncelik öğrencilere ulaşmak olmalıydı. Gayri-Rus çocuklara Rusça, ana dilleri kullanılarak tercüme metodu ile öğretilenecekti. Böylece ilk defa ana dili Rusça olmayan çocuklara Rusça öğretmek için bir müfredat geliştirilmiş ve bu konu gündeme alınmış oluyordu. Çocuklar, Rusçayı, yeterli seviyede okuyacak ve de anlayacak seviyeye gelene kadar eğitim, onların ana dilinde yani Kiril Alfabesinin aracılığıyla hazırlanmış özel kitapların yardımıyla yapılacaktı».³⁰ «Çarlık Rusya'sının pekte başarı olamayan Hristiyanlaştırma ve bunun sonucunda Türkistan halkını Rus potası altında

²⁷ Egemberdiev M., «Patşalık Resey jene musulmandık oku orındarı», Kazak tarihi 2 (2005), 19

²⁸ Muhambetjanov A., «Bökey Ordasındaki bilim beru», Kazak tarihi 5 (2004), 45.

²⁹ Orinbor Merkezi Devlet Arşivi, 3 fon, 10 vaka, 6353 iş, s.37

³⁰ Kara Füsün , Rusya'nın orta Asya'ya (Türkistan) yönelik politikalarının dönemlere göre Değişimi (Elazığ: 2021), 62.

eritme politikasının değişme noktası Nikolay İvanoviç İlminskiy olmuştur. Çarlık Rusya'sının misyonerlik politikalarının yetersizliğine inanan ve bu döneme kadarki yapılan politikaların başarısızlığını gören İlminskiy'inin geliştirdiğı politikalar şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak Hristiyan olmayan halka yapılacak misyonerlik faaliyetleri kendi ana dillerinde yapılmalı ve bu ana dildeki eğitim Kiril alfabesi kullanılarak gerçekleştirilmelidir. Kiril alfabesi kullanılarak yapılan bu din ve ahlak eğitimi Türkleri Rusya'ya yakınlaştıracaktır. Her topluluk kendi ana dilinde eğitim alacağı için bunların ortak bir dile ile anlaşılamayacak hale gelmeleri ise uygulanacak politikanın temel çıkış noktasıdır. Bu her dil için yazılacak eğitim kitaplarında bu dilleri bir birinden ayıracak esaslar uygulanacaktır. Bunun neticesinde ise her topluluk kendi aralarında anlaşabilmek için Rusçaya başvurmak zorunda kalacaktır. Yapılacak eğitim neticesinde bu okullardan mezun olan yerli halka mensup kimseler değişik bölgelere gönderilerek buralarda bir misyoner ağı oluşturulacaktır. Yerli halktan devşirilen aydınlar, gene bu halkın Hristiyanlaştırılması için kullanılacaktır».³¹

Rus hükümeti, Tatar kültürünün Kazaklar arasında yayılmasından korkuyordu. Çünkü 19. yüzyılın sonlarında Kazakistan'da Tatar dilinde basılan kitaplar yaygın olarak dağıtılmış, medreselerde Tatar dilinde yazılmış birçok ders kitabı okutulmaya başlanmıştır. Bu nedenle Orta Asya ve Kazakistan'a gönderilen misyonerler, yerel halkı Tatar etkisinden kurtarmakla görevlendirilmiştir. Rus-Kazak okulları aracılığıyla Hristiyanlığın Müslümanlar arasında yayılmasına çalışılmıştır. Müfredata özel bir din dersi koyularak Kazak gençliğinin psikolojisini etkilemeye çalışılmıştır.

16 Mart 1870 tarihli nizamnameye göre Müslüman eğitim kurumları üzerinde sıkı bir denetim kurulmuş ve N.İlminskiy'nin sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu kurala göre Müslüman eğitim kurumlarında Rus dilinin öğretilmesi zorunluydu. Okul ve medreselerin açıldığı dönemde Rusça öğretmeni yoksa okul açılmasına izin verilmiyordu. Açılan eğitim kurumlarında çocuklarını eğitmek isteyenlerin eğitim müdürlüğünden özel izin belgesi alması gerekiyordu.

1877'de Rusya Halk Eğitim Bakanlığı Kazak, Başkurt ve Tatar okullarına müfettişler atadı ve okulların kontrolünü tamamen eline aldı. Müfettişler, kontrolleri altındaki her okul-medrese hakkında bakanlığa rapor veriyordu.

Müslüman eğitim kurumları Maarif Nezareti'nin özel izniyle açılmış ve yerel valilerin denetimi altındaydı. Örneğin Yedisu bölgesinin askeri valisi, komutası altındaki tüm bölge liderlerine bir mektup göndererek Müslüman

³¹ Salih Bayar, 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sının Türkistan coğrafyasında eğitim ve kültür politikaları (Kastamonu: 2019), 46.

medreselerinin sık sık denetlenmesini talep etti. Örneğin 1879'da Kapal şehrinin başkanından iki Müslüman okulunun kurallara uygun eğitim vermediği ve Rus İmparatorluğu'na karşı propaganda yapıldığına dair bir mesaj geldi.³²

Rus hükümeti, yabancı bölgelerin siyasi ve ekonomik sömürgeleştirilmesinin "ideolojik ustalıkla" yürütülmesi gerektiğine karar verdi. Bunun için Ilminskiy, din ve eğitim sistemi yoluyla kademeli Ruslaştırma politikasının kullanılabileceğini fark etti. Aynı zamanda bir yandan Müslüman halkları Hristiyanlığa dönüştürmek için Müslüman okullarını kullanmaktan daha iyi bir şey olmadığını, Tatarların bu durumda kullanılmasının çok etkili olduğunu öğrendi. Böylece Rusya'daki Tatarlar Hristiyan Ortodoks dinine göre vaftiz edildi ve isimleri Rusça olarak değiştirildi. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Müslüman eğitim kurumlarına öğretmen olarak gönderildiler.

Türkistan Genel Valisi K.Kaufman ilköğretim Kazak okullarını açtı. Burada öğretmenlik yapan öğretmenler Taşkent'te (Rus hükümeti tarafından 1879'da açılan) öğretmen ilahiyat okulunda eğitim görüyorlardı. Öğretmenler Rus çocukların yanı sıra Kazak çocuklarına da öğretmenlik yaptı. Rus hükümetinin sıkı denetimine rağmen Bozkır bölgelerinde Müslüman eğitim sistemi kapsamında eğitim görenlerin sayısı her geçen yıl artıyordu. Örneğin 1886 yılında Jetisu bölgesi askeri valisinin eline geçen belgelere göre bölgede 7909 çocuk (6157 erkek, 1752 kız) islam eğitimi görmüştür. 361 molla bu çocuklara hizmet etmiştir.³³ Köydeki okullar taşındığı için yaz aylarında yurtlarda, kış aylarında ise kır evlerinde dersler veriliyordu. Çalışma süresi 5-8 yıl sürüyor ve 8-17 yaş arası çocuklar ders alıyordu.

Müslüman okulları eğitim kurumlarının başlangıç aşamasıydı. İlkokulu bitiren çocuklar eğitimlerine medresede devam edebiliyorlardı. Buhara, İstanbul, Kazan, Ufa, Kazan, Orenburg, Trotskiy gibi büyük şehirlerden hocalar medreselerde ders veriyordu. Öğrencilere Arap dili, din, belagat, doğu edebiyatının yanı sıra fizik, kimya, astronomi, botanik, cebir, geometri gibi konular da derinlemesine öğretiliyordu.³⁴

İÇ KÜLTÜREL ÇATIŞMA VE CEDIT HAREKETLERİ

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Türk halkları arasında modernleşme hareketi başlamıştır. Başlangıçta Kırım ve Volga bölgesindeki Tatarlar arasında oluşan bu hareket daha sonra Orta Asya'daki tüm Türk halkları arasında devam etmiştir. Modernizmin başlıca temsilcileri I.Gaspralı, A.Mekjani, A.Ibrahimov, M.Abduraşidhanov, M.Behbudi, F.Kocaev'di. Kamusal yaşamdaki manevi durgunluğu eleştirdiler ve mücadelelerini Rus hükümetinin sömürge

³² Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 32721 iş, s.684

³³ Koygeldiev Mambet, Jetisudagı Resey biligi (XIX g. – 1917 g.) (Astana: 2004), 160.

³⁴ Miropiev M., O položenii russkih inorodsev (SPB: 1901), 54.

politikasına karşı yönlendirdiler. Cedid hareketinin yeniden canlanması birçok "yeni yöntem" Müslüman medrese ve okulunun açılmasına yol açtı. "Yeni yöntem" in savunucuları coğrafya, tarih, muhasebe, doğa bilimleri ve Rus dili gibi konuların yeni müfredata dahil edilmesini gerekli buldular. Cedidciler genel olarak "Avrupa eğitim sistemini" öğretmek istiyorlardı.³⁵

19. yüzyılın sonlarında Tatar medreselerinde bu proje yaygın olarak kullanıldı. Kazakistan'da açılan İslami eğitim kurumları da bu proje prosedürüne tabi tutuldu. Modernist hareketin önde gelen liderlerinden İsmail Gasprinsky, din derslerinin yanı sıra coğrafya, matematik, tarih, biyoloji gibi konuların da gerekliliğini ortaya koyarak eski kadimizmden yeni modernizme geçişi önermiştir. Bu şekilde "Tarcıman" gazetesi aracılığıyla tanıtım yaptı. Fikirlerini Rusya'daki Türk halkları arasında yaydı ve Cedidî hareketin gelişmesi için mücadele etti. Cedidcilerin bu görüşleri Türkistan bölgesine de yayılarak destek kazandı. "Yeni yöntem" eğitim sistemine karşı çıkan kadımcılar, eski eğitim yöntemini desteklediler ve ona karşı çeşitli şekillerde mücadele ettiler.³⁶

Rus yetkililer, Pan-İslamcılığı ve Pan-Türkizmi teşvik edebilecekleri korkusuyla yeni yöntem okullarının eğitim sistemine dahil edilmesine karşı çıktılar. Bu nedenle Müslüman medreselerinin ve okullarının müfredatları sıkı bir şekilde kontrol ediyor, ders veren öğretmenler gizlice denetleniyor ve faaliyetlerine özel dava açılıyordu. Semey bölge mektebi müfettişinin 22 Haziran 1901'de Semey bölgesi askeri genel valisine gönderdiği 797 numaralı bildide, kendi kontrolündeki medreselerin denetimi sırasında eksikliklerin olduğu belirtiliyordu.³⁷

1908 yılında Türkistan bölgesindeki modern eğitim kurumları denetlendi. Rus hükümetinin temsilcisi Palen'in teftiş komisyonunun birçok modern okul ve medreseyi denetlediğine dair arşiv belgeleri mevcuttur. 1909 yılında Türkistan bölgesinde maarif başmüfettişi tarafından bir toplantı düzenlendi. O toplantıda İslami eğitim kurumlarının 1907 düzenlemesine uymadığı belirtildi. Bu nedenle İslami eğitim veren okullara yönelik özel bir kurallar taslağı oluşturulması önerilmekteydi. Proje geliştirildikten sonra Türkistan Valiliği'nin onayıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderildi³⁸. Ancak Ocak 1912'de bakanlığın cevabını beklemeden Genel Vali Samsonov yönetmelik taslağını onayladı.

Yönetmelik aşağıdaki beş kuraldan oluşuyordu:

1. Yeni sistemle eğitim veren okulların açılabilmesi için "devlet okulları müfettişliğinden" izin alınması gerekmektedir.

³⁵ Abdullin İ., Tatarskaia prosvetitel'skaya misl (Kazan:1976), 199.

³⁶ Buçık A., Oçerk razvitiya škol'nogo istoričeskogo obrozovaniya SSSR (Moskva:1961), 215.

³⁷ Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 64 fon, 1 vaka, 3433 iş, s.14

³⁸ Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 24236 iş, ss. 95, 204

2. Daha önce açılan ve yeni açılan okullardaki öğrenci ve öğretmenlerin aynı uyruktan olmaları gerekmektedir.

3. Yeni eğitim yöntemine sahip okulların ve kentsel ve kırsal toplulukların organizatörleri, okulda Rus dilini öğretmelidir.

4. Yeni eğitim yöntemiyle okulların açılması sırasında, yetiştirme kursunun programı, ders kitabı listesi, öğretmenlere ilişkin bilgiler zorunlu kılınmalıdır.

5. Daha önce açılan yeni eğitim yöntemine sahip okullar bu kurala tabi olmalıdır.³⁹

Bu kurallara göre, İslami eğitim kurumları tamamen askeri-idari sisteme tabi kılınmıştı. Bu kurallar ile Rus hükümeti, İslami medrese okullarını karma okullarla değiştirmeye ve kapatmaya çalıştı. Medreselerin kapatılması için çeşitli sebepler aradı.

Kazakistan'da yeni sistemle eğitim veren İslami okul ve medreselerin faaliyetlerine eğitim dernekleri çok yardımcı oldu.⁴⁰ 1900 yılında Verny şehrinde (şimdi Almatı şehri) kurulan "Aydınlanma Aydınlatıcıları Derneği"nin 120 üyesi vardı. Bütün halklar arasında eğitim alanında Pazar okulları düzenlediler. Örneğin 1901 yılında Pazar okulunda 92 kişi eğitim görüyordu. Cemiyet üyeleri 1907'de Müslümanlar için bir kütüphane açtılar. O kütüphanede Avrupalı ve Orta Asyalı bilim adamlarının bilimsel kitapları vardı.⁴¹

Mayıs 1907'de Kazan, Petropavlovsk, Taşkent, Bakşasaray ve diğer Rus şehirlerinde öğretmenler toplantısı düzenlendi. Bu yılın Ağustos ayında Müslüman öğretmenlerden oluşan bir birlik kurulmasına karar verildi. Toplantı sonucunda şehirlerde çeşitli eğitim toplulukları oluşturulmaya başlandı. Bu cemiyetler aynı zamanda medrese-okul ve kütüphane açma işiyle de meşguldü. Mollalar, öğretmenler, tüccarlar, halk arasında saygı duyulan vatandaşlar cemiyetlerin üyeleri arasında yer almaktaydı. Medreselerin çoğu bu dernekler tarafından finanse ediliyordu. 1909'da Jetisu bölgesinin Kapal ilçesinde "Müslümanlar Eğitim ve Yardım Cemiyeti", 1912'de Jarkent şehrinde "Müslüman İlericiler Cemiyeti" örgütlendi. Bu dernekler sadece eğitim alanında yardım sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ihtiyaç sahibi Müslümanlara, yoksul pansiyonlarına, yaşlı ve yetimlere, engellilere de nakdi yardımlarda bulunmuştur.⁴² Bu derneklerin amaç ve görevleri tüzük ile onaylanmış ve Yedisu bölgesinin askeri valisi tarafından özel olarak tescil edilmiştir. Bu topluluklar Kazak, Tatar, Sart ve diğer halkların temsilcilerini içeriyordu.⁴³

³⁹ Koygeldiev Mambet, Jetisudagi Resey biligi (XIX y. – 1917 yıl) (Astana:2004), 170.

⁴⁰ Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 15 fon, 1 vaka, 405 iş, s.74

⁴¹ KCMD Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 48845 iş, s.18

⁴² Özbekistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, İ-461-fon, 1 vaka, 1116 iş, ss.68a-686.

⁴³ KCMD Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 3171 iş, s.4.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında açılan Müslüman okul-medreseleri ve eğitim dernekleri eğitim alanına katkı sağladı. Bu eğitim kurumlarından eğitim alan Kazak gençlerinin bir kısmı eğitimlerini yabancı ülkelerde sürdürerek bilim yoluna girmiştir. Bu eğitim kurumlarından eğitim alan Kazak gençleri daha sonra Kazak halkının bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir.

19. yüzyıla ait arşiv belgelerine bakacak olursak, Rus hükümeti bir Ruslaştırma politikası geliştirmeye çalışmıştır. Kazak Türkleri diğer Türk-Müslüman halklarla birlikte sömürge baskısından kurtulmaya çalıştı. Ve gençler yeni bilgiler hazırlamaya çalıştı. Bu çatışma Sovyet hükümeti döneminde de devam etti. Mücadele, bu okul-medreselerde eğitim gören ve daha sonra Rusya'da üniversite eğitimini geliştiren Kazak vatandaşlar tarafından sürdürüldü. Stalin döneminde binlerce Kazak vatandaşının idam edilmesiyle sona erdi. Böylece bağımsızlığa kadar tüm sistem Sovyet hükümetinin sistemiyle devam etti.

HAC MESELESİ

Kazak toplumunda ve din adamları arasında hacılık ve hacılar özel bir hürmete sahip olmuşlardır. Kazak kültürü içerisinde hac ve hacılarla ilgili hususlar önemli yer tutmaktadır. 19. yüzyılın başında bir süreliğine olsa bile Rus ordusu ile bölgedeki kuvvetler arasında süregelen savaşların durdurulması ve uluslararası deniz yollarının açılışı ile Kazan, Ufa, Taşkent ve Buhara gibi dini merkezlerle Kazak toplumunun ilişkileri kurulmuş ve sıklaşmıştır. Bunun sonucunda 19. yüzyılın ortası ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kazak topraklarının genelinde halk arasında dini bağlamda manevi bir yükseliş olmuştur.⁴⁴

Hac yolculuğunu sadece dini bir vazifenin yerine getirilişi olarak düşünmemek gerekir. Çünkü bu yolculuğun siyasi, ekonomik, kültürel ve dini açıdan oldukça geniş yönü bulunmaktadır. Manevi yükselişle birlikte İslam'ın gereklerini yerine getirme ile ilgili hassasiyetler yerli Kazak halkı arasında geniş çaplı olarak yayılmış ve bunun sonucu olarak 19. yüzyılın ortası ile 20. yüzyılın birinci çeyreğinde hacca giden Kazakların sayısında önemli bir artış olmuştur. Bu durum Kazak kültüründe hac ve hacılıkla ilgili duygu, düşüncelerin yoğunlaşması ve daha fazla önemsenmesinde önemli rol oynamıştır.

Dolayısıyla Müslümanın beş vazifesinden biri olan "hac" meselesi devam etti. Bu kurum aynı zamanda İslam dininin yayılım ve yayılımının da en önemli göstergesidir. Toprakları, ekonomi politiği, kültürü ve hatta farklı Müslüman halkların dili bile güçlü bir manevi ve ideolojik güce sahipti. Hac, eski çağlardan bu yana, çeşitli ırksal ve etnik farklılıklara rağmen Müslüman ülkelerin manevi

⁴⁴ Yildirim Seyfi, «Kazak kültüründe hac ve batı Kazakistan'dan kâbe'ye hac ziyaretinin etki ve sonuçları», Millî folklor, cilt 16, (2020), 128.

ve ideolojik yakınlaşmasının, hatta bazı siyasi durumlarda birleşmesinin en önemli faktörlerinden biri haline gelmiştir. Ekaterine II'nin 1767-1773'te diğer halkların dinlerine karşı hoşgörü politikası, Müslüman halkların Rusya üzerinden hacca gitmesini kolaylaştırdı. Ancak Rus hükümeti daha sonra İslam dini konusunda ikiyüzlü bir politika izlemiş ve çeşitli engeller çıkarmıştır. Buna rağmen Kazakların hacca gitme eğilimi durmamıştır (1862 -8, 1863 – 11, 1864 – 6, 1874 – 5, 1875 – 3, 1879 – 12, 1880-23, 1881-17, 1882-2, 1883-17, 1884-12, 1885-76, 1886-22, 1887-23, 1888-25, 1889-17, 1890-11).⁴⁵

19. yüzyılda Rusya'daki Müslümanlar Hacca üç şekilde giderlerdi. İlk güzergahı kullanan hacılar, İran'ın kuzeyindeki Transkafkasya ve Kermenşah'tan geçerek Türkiye'deki Haneyaki şehrini geçerek Bağdat yolunda Kazmeyni, Kerbela ve Nejev kutsal yerlerine ulaştılar. Daha sonra Arabistan'ın kumlarını aşip Mekke ve Medine'ye doğru yola çıktılar. İkinci olarak Karadeniz üzerinden gemiyle İstanbul-İskenderiye'ye, oradan da kara yoluyla Süveyş şehrine ulaştı. Daha sonra gemiyle Yanbo ve Cidde'ye, ardından Medine ve Mekke'ye gitti. Üçüncü rota, Buhara veya Semerkant üzerinden Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşvar-Bombay'a, ardından Hint Okyanusu üzerinden Cidde'ye ve Cidde üzerinden Mekke ve Medine'ye gidiyor.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus hükümeti Müslüman milletlerin birleşmesinden korkmaya başladı. Ve Ruslaştırma politikasına başladı. Bu nedenle, 1868'den itibaren Rus hükümeti, Kazak din işlerinin (hac işleri dahil) yönetimini Orenburg Müftüsü'nden askeri-idari otoriteye devretti⁴⁶. Böylece Müslümanların din işlerine yönelik idari engeller başladı. Askeri-idari Ruslaştırma politikası güçlendi.

SONUÇ

19. yüzyılın başında Rus hükümeti, kontrolü altındaki Müslüman halkları, İslam'ı ve onun kurumlarını destekledi. Ancak 19. yüzyılın ortalarında bu politikadan vazgeçilmeye başlandı. 18. yüzyılın ortalarında başlayan şiddet yöntemleri yerine yeni dönemde Rus hükümeti yeni yöntemlere yöneldi. Kazaklar da dahil olmak üzere Müslüman halkların yöneticilerini kendine çekti ve hediye, ödül, aldatma gibi kurnaz politikalar kullanarak sömürgeleştirmeyi uygulamaya başladı.

Kazak Türklerinin dini yönetim idaresini oluştururken Rus hükümetinin birçok hedefi vardı. Yani öncelikle Müslüman din adamlarını kontrol altına almak; ikincisi, Rusya kendi politikasını yürütmek için bunları kullanmaya çalıştı. Rus hükümeti ayrıca Orta Asya'daki İslami dini liderlerin itibarının Türkçe konuşan halklar arasında artmamasını ve engel oluşturmamasını da

⁴⁵ Muhtarova Galya., Kazakistandğı islam dini: kajılık (XIX-XX) (Almatı: 2009), 3-16.

⁴⁶ Galya, Kazakistandğı islam dini: kajılık (XIX-XX), 252.

sağladı. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Rusya, Orenburg müftüsünü sıkı bir şekilde kontrol eden güvenilir bir askeri-idari sistem kurdu. Bu, Orenburg Müftüsü'nün ikili bir ast pozisyonda olmasından, yani aynı zamanda Rusya İmparatorluğu İçişleri Bakanlığı ve Yabancı Dinler Dairesi'nin kontrolü altında olmasından açıkça görülmektedir. İslam dinine resmi makamlar tarafından uygulanan zulüm, Kazakların vaftiz edilmesi, okul ve medreselerde Rusça öğretiminin başlatılması, Kazaklar dahil tüm Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Halk, örf, adet, gelenek, dil ve dinlerinin büyük tehlike altında olduğunu anlamaya başladı.

Kazak topraklarında İslam'ı yayan mollalar, manevi çalışmalarını tamamen Rus hükümetinin kontrolü altında yürüttüler. Mollalar kademeli bir sistemle Rus hükümetine bağlıydı. Rus "atanan mollalar" da mesleklerine uymayan görevler üstleniyorlardı. Mollalar sadece şariat temelinde çalışmadılar, din temelinde de halkın yaşam koşullarına müdahale ettiler. Bu müdahale sonucunda halk ile görevlendirilen mollalar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

Kazak topraklarında İslam dini okullarının yanı sıra birçok Rus okulu da açıldı. Bu, Rusya açısından alternatif bir siyasi yönelimdi. Öğrenmeye hevesli olan Kazak gençleri Rusça öğrenmeye başladı. Böylece Rus dilinin etkisi ve o dildeki bilgi birikimi arttı.

Mollaların faaliyetleri kesinlikle manevi alanla sınırlıydı. Davaları çözme yetkileri yoktu.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Rus hükümeti molla ve cami sayısının artmasının devlet politikasına zarar vereceğini düşünerek bunu engellemeye çalışmıştır. Mollaların sayısı azaltılıp, cami ve medreseler kaçak veya izinsiz yapıldığı bahanesiyle kapatılmıştır. Mollalar Rus siyasetine yetiştirilmiştir. Rus siyasetini din üzerinden sürdürmüşlerdir.

Rus hükümetinin İslam'ın yayılmasını yasaklama girişimleri her geçen yıl yoğunlaştı. Kazak halkına yönelik gerçekleştirilen idari reformların ardından Rus hükümeti, Kazakları Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasını sürdürdü. Daha sonra Sovyet hükümeti tarafından ateist yönetime dönüştürüldü. Ancak Rus dili ve kültürü hakimiyetini sürdürmüştür.

KAYNAKLAR / REFERENCES

1. ADİLOVA, Farida, Kazak kogamının sayasi ömirindegi Orınbor müftiliginin ornı men kısmeti (XYIII g. ayagı –XX g. bası). Almatı: 2010.
2. MUHTARAVO , Galya., Kazakistandgı islam dini: kajılık (XIX-XX). Almatı: 2009.
3. ZIMANOV, Salık. Rossya i Bukeevskoe xanstvo. Almatı: 1982.

4. TAJİBAEV, Tulegen. Şkoli Vnutrenney ordi vo vtoroy polovine 19 veka. Alma-Ata: Kazgosizdat, 1962.
5. RISBEKOV, Tuyakbay. Bökey Orda tarihi. Oral: BKMU baspası, 2001.
6. KOSAÇ, G. Gorod na stike dvux kontinentov: Orenburgskoe tatarskoe menşinsvo i gosudarsvo. Moskva: 1998.
7. ARAPOV, Dmitriy. Sistema gosudarstvennogo regulirovaniya islama v Rossiyskoy İmperi. Moskva: 2005.
8. NURGALİEVA, A. Oçerki po istorii islama v Kazakstane. Almatı: 2005.
9. ALLEN, J. Frank. Islamic Histiography and Bulgar Identity Among the Tatars and Bashkirs of Russia. Leiden: Brill, 1998.
10. SAZANOV, A., Pod Stiagom Rossii: Sbornik Arkhivskikh Dokumentov. Moskova: 1992.
11. ARAPOV, D. Sistema gosudarstvennogo regulirovaniya islama v Rossiyskoy İmperii. Moskova: 2005.
12. MUHTAROVA, G. Kazakstandağı islam dini: kajılık (XIX-XX). Almatı: 2009.
13. ZİMANOV, Salık. Rossiya i Bukeevskoe hanstvo. Almatı:1982.
14. KARA, Fusun. Rusya'nın orta asya'ya (Türkistan) yönelik politikalarının dönemlere göre Değişimi. Elazığ: 2021.
15. SALİH , Bayar. 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sının türkistan coğrafyasında eğitim ve kültür politikaları. Kastamonu: 2019.
16. KOYGELDİEV, Mambet. Jetısudagı Resey biligi (XIX g. – 1917 g.). Astana: 2004.
17. MİROPIEV, M. O polojenii russkih inorodsev. SPB: 1901.
18. ABDULLİN , İ. Tatarskaia prosvetitel'skaya misl. Kazan:1976.
19. BUÇİK, A. Oçerk razvitiya şkolnogo istoričeskogo obrozovaniya SSSR. Moskva:1961.
20. KOYGELDİEV, Mambet. Jetısudagı Resey biligi (XIX y. – 1917 yıl). Astana:2004.
21. BABACANOV, Muhammed-Salık, «Zametki kirgiza o kirgizax», Severnaya pçela (1861):4
22. EVREİNOV, A., Bnutrennya ili Bukeevskaya kirgiz-kaysastkaya orda, Sovremennik 71 (1851):10.

-
23. RÜSTEMOV, S. «Orınbor müftiligi jane kazaktar», Kazak tarihi 82 (2004): 4.
 24. KILLIOĞLU, Mehmet, Erkan, «18.-20. Yüzyıllar Arasında Kazak Bozkırında Dini Uyanış», FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 111-138 (2021):18.
 25. YUSUF, İslam Yılmaz, “Don Kazakları’nın Osmanlı Topraklarına Göçü ve İgnat Nekrasov’un Vasiyeti”, Don Kazakları hakkında bkz., Kadim 37-52 (2021), 1.
 26. RÜSTEMOV, S., «Orenburg müftiligi jene kazaktar», Kazak Tarihi 4 (2004), 82.
 27. MUHAMBETJANOV, A. «Bökey Ordasındagı bilim беру», Kazak tarihi 5 (2004):45.
 28. EGEMBERDİEV, M. «Patşalık Resey jene musulmandık oku orındarı», Kazak tarihi 2 (2005), 19
 29. YİLDİRİM , Seyfi, «Kazak kültüründe hac ve batı Kazakistan’dan kâbe’ye hac ziyaretinin etki ve sonuçları», Millî folklor, cilt 16, (2020), 128.
 30. Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 32721 iş, s.684
 31. Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 64 fon, 1 vaka, 3433 iş, s.14
 32. Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 24236 iş, ss. 95, 204
 33. Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 15 fon, 1 vaka, 405 iş, s.74
 34. Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 48845 iş, s.18
 35. Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 44 fon, 1 vaka, 3171 iş, s.4.
 36. Özbekistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, İ-461-fon, 1 vaka, 1116 iş, ss.68a-68b.
 37. Başkurdistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 295 fon, 5 vaka, 722 iş.
 38. Başkurdistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 295 fon, 4 vaka, 15531 iş.
-

ХІХ ҒАСЫРДА ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕ ДІНИ - САЯСИ ЖАҒДАЙ

Аңдатпа. Тарихта халықтарды басып алудың сан алуан әдістері болған. Саяси, экономикалық және әскери әдістермен қатар, мәдениет пен дін де қолданылды. Осы мақсатта 18 ғасырда Ресей үкіметі шығыстанушы ғалымдарды пайдаланып, қазақ халқының мәдениеті мен діни наным-сенімдерін терең зерттеді. Соның нәтижесінде 18 ғасырдың аяғында белгілі бір мәдени, діни және саяси шараларды жүзеге асыра бастады.

Мақалада Патшалы Ресей үкіметінің 19 ғасырдағы қазақ жеріндегі отарлау саясаты рухани-мәдени жағдайлармен сипатталады. Негізгі дерек көздері мұрағаттық деректер болып табылады. Атап айтқанда, Татарстанның ұлттық мұрағаты, Орынбор мемлекеттік мұрағаты, Башқұртстанның мемлекеттік мұрағаты және Астрахан қаласының орталық мемлекеттік мұрағаты. Сонымен қатар 19 ғасырдағы орыс және қазақ журналдары және осы мәселелерді бізден бұрын белгілі дәрежеде зерттеген түрік, қазақ, орыс және басқа да шетел тарихшыларының еңбектері зерттеу нысанасына негіз болды. Тарихи зерттеулер мақалада көрсетілген дерек көздеріне сүйене отырып жүргізілді.

Түйін сөздер: Қазақ тарихы, Ресей үкіметі, ислам, діни саясат, мектеп, орыстандыру саясаты.

РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ НА КАЗАХСКОЙ ЗЕМЛЕ В XIX ВЕКЕ

Аннотация. На протяжении всей истории существовало множество различных методов завоевания народов. Наряду с политическими, экономическими и военными методами использовались также культура и религия. С этой целью в XVIII веке российское правительство использовало учёных-востоковедов для глубокого изучения культуры и религиозных верований казахского народа. В результате в конце XVIII века начали реализовывать определенные культурные, религиозные и политические меры.

В статье колонизационная политика Императорского Российского правительства на казахских землях в XIX веке характеризуется духовными и культурными условиями. Основным источником данных являются архивные данные. В частности, Национальный архив Татарстана, Орынборский государственный архив, Государственный архив Башкортостана и Центральный государственный архив Астрахани. Кроме того, основой исследования стали российские и казахские журналы XIX века, а также труды турецких, казахских, русских и других зарубежных историков, изучавших эти вопросы в определенной степени до нас. Историческое исследование проведено на основе источников данных, указанных в статье.

Ключевые слова: история Казахстана, российская власть, ислам, религиозная политика, школа, политика русификации.

IN THE KAZAKHS LAND IN THE 19 CENTURY RELIGIOUS AND POLITICAL SITUATION

Abstract. There have been many different methods of invading nations throughout history. In addition to political, economic and military methods, culture and religion were also used. In the 18th century, the Russian government also used Orientalists to study in depth the culture and religious beliefs of the Turkic peoples of Central Asia. As a result, certain cultural, religious and political measures began to be implemented at the end of the 18th century.

In the article, the policy of colonization in the Kazakh land in the 19th century is characterized by spiritual and cultural conditions. The primary data sources are archival data. In particular, the National Archives of Tatarstan, the Orinbor State Archives, the State Archives of Bashkortostan and the Central State Archives of Astarkhan. In addition, Russian and Kazakh journals of the 19th century and the works of Turkish, Kazakh, Russian and other foreign historians who studied these issues to a certain extent before us became the basis of the research. Historical research was conducted based on the data sources indicated in the article.

Keywords: Kazakh History, Tsarist Russia Government, Islam, Religious Politics, School, Russification Policy.

Автор туралы мәлімет: Ахан Жарас Иебергенұлы, Муғла Сыткы Кочман университетінің PhD докторанты, Түркия, Муғла, Akanovzharas@mail.ru

Сведения об авторе: Ахан Жарас Иебергенұлы, докторант Университета Мугла Сыткы Кочман, Турция, Мугла, Akanovzharas@mail.ru

Information about the author: Akhan Zharas Iebergenuuly, PhD student at Sytky Kochman University, Turkey, Mugla, Akanovzharas@mail.ru